

De ontdekking en herontdekking van een bijzondere braam in Fryslân

Karst Meijer & Teddy Dolstra

In de rubriek Exoten in Twirre worden bijdragen opgenomen over uitheemse planten en dieren, die zich door menselijk toedoen in de Friese natuur hebben gevestigd. Misschien zou dit artikel ook wel in die reeks passen, ware het niet, dat deze bijzondere braam waarover de auteurs hier schrijven, mogelijk op een natuurlijke wijze Fryslân heeft weten te bereiken en dan dus geen exoot is. U wordt als lezer meegenomen in het verleden, de ontdekking, de herontdekking en bovenal de wonderbare schoonheid van de braam genaamd: *Rubus insularis*.

FLORON-excursie

1934: Een FLORON-excursie is naar het hoge noorden van Nederland vertrokken. Vele planten worden op soortenlijsten vastgelegd, verzameld voor herbaria en gedocumenteerd onder andere in de omgeving van het Drentse Wijster (Heimans 1935). De volgende dag arriveert het gezelschap van naar wij aannemen strak en netjes geklede heren op het station van Wolvega. Dit moet een genoeglijk schouwspel zijn geweest voor de bewoners: opeens een groep keurige heren, die het pas opbloeierende Wolvega aandeden. In het deel van het excursieverslag over Wolvega wordt dan ook opgemerkt dat men werd aangezien voor Duitsers. Een inlandse schone verklaarde dat uit het feit dat: 1. de excursiegangers liepen, 2. het gezelschap in kleinere groepjes bijeen liep/fietste en 3. de deelnemers min of meer afwijkend gekleed waren. Het gezelschap splitste zich deze dag zoals gebruikelijk ook weer op, om zoveel mogelijk verschillende terreintypen

te bezoeken om er planten te verzamelen en te inventariseren/documenteren. Zo ging een deel van het gezelschap richting de Lindevallei, waar toen o.a. nog de Parnassia (*Parnassia palustris*) in groten getale voorkwam. Tegenwoordig is deze plant daar al lang uitgestorven. Een andere boeiende soort die destijds in datzelfde terrein werd aangetroffen, was de zeldzame orchidee Sturmia (tegenwoordig bekend als Groenknolorchis (*Liparis loeselii*), een soort die zich de laatste jaren weer uitbreidt). Voor ons batalogen (bataloog = bramenskundige) blijkt sinds enige jaren dat de deelexcursie die binnen de Stellingwerven in noordelijke richting ging, veel interessanter was. Onder leiding van professor Van Soest¹ werd er koers gezet in de richting van

¹Professor Van Soest (1898-1983) was een autoriteit op het gebied van kritische geslachten zoals de paardenbloem *Taraxacum* en de havikskruiden *Hieracium*. Hij verzamelde daarom ook de toen voor hem onbekende braam *Rubus insularis*.

Figuur 1. *Rubus insularis* Oldeholtwolde 2 juli 2012 (Foto Teddy Dolstra, Dolstra Ecologisch Advies).

Oldeholtwolde en Nijeholtwolde. Hierbij werden verschillende bramen verzameld, al had men in die tijd nog niet de bramenkennis van nu.

De ontdekking

Met de huidige bramenkennis wordt het Rijksherbarium in Leiden bezocht. Hier zijn vele soorten niet gedetermineerde bramen aanwezig, die als geschikt referentiemateriaal kunnen dienen. Tijdens een van hun speurtochten in 2009 in het Rijksherbarium ontdekten braamdeskundigen Bram van de Beek en professor H.E.Weber, dat het materiaal van bramen verzameld tijdens de FLORON-excursie in 1934 onder andere behoort tot de voor Nederland zeer zeldzame braam *Rubus insularis*. Dit materiaal bleek toen niet nader gedetermineerd te zijn en mede daardoor mogelijk ook nooit opgenomen in het soortenverslag dat van de FLORON-excursie in 1934 was gemaakt. Voor professor H.E.Weber, de wereldspecialist op het gebied van het geslacht *Rubus* (Weber 1985), leverden deze speurtochten in het Rijksherbarium dus zeer waardevolle informatie op. Enkele vellen waren voorzien van materiaal, dat kenmerken had die geen van de uit Nederland bekende bramen bezitten. Na vergelijking met buitenlands materiaal kwam men tot de conclusie

Figuur 2. De Weerdijk gezien vanaf de Heerenveenseweg in de jaren dertig. Centraal op de foto de schietwilg die beschermengel is voor de *Rubus insularis*. Links boven zijn nog enkele takken te zien van de lindebomen bij de voormalige uitspanning 'De Ooievaar' (Bron: de Vries 2007).

dat men te maken had met *Rubus insularis* (figuur 1). Dat is alles wat bekend was: verzameld op de dag van de FLORON-excursie die ook Nijeholtwolde aandeed. De vindplaats was gedocumenteerd als Nijeholtwolde, maar standplaatsgegevens waren er verder niet bij het plantmateriaal genoteerd.

De zoektocht

Een speld in een hooiberg dus. Toch is Meijer vanuit zijn woonplaats Noordwolde-Zuid vervolgens regelmatig naar Nijeholtwolde gereden om op zoek te gaan naar deze schitterende braam. Denkend: 'Waar zou de excursie in de dertiger jaren zoal zijn geweest?', heeft hij iedere houtsingel, iedere slootkant, iedere wegberm en zelfs de spoorlijn tussen Wolvega en Heerenveen tevergeefs afgezocht. In 2011 kwam Karst Meijer in contact met Teddy Dolstra. Dolstra komt al van jongs af aan in Nijeholtwolde, woont er ook sinds enkele jaren en kent daardoor de omgeving en zijn geschiedenis erg goed. Het verhaal van Meijer aanhorend, scande Dolstra in gedachten de omgeving van Nijeholtwolde, denkend aan de ligging van de hoofdroutes en kleinere wegen in het verleden. De FLORON-afvaardiging van weleer zou logischerwijs een uitvalsbasis moeten hebben gehad ten noorden van Wolvega. Daarbij kwam al gauw de uitspanning 'De Ooievaar' in beeld, de bekendste herberg in de eerste helft van de vorige eeuw, die zich nog op de handelsroute tussen Zwolle en Leeuwarden bevond tussen Wolvega en Heerenveen.

De lange bocht in de parallelweg van de A32 en Heerenveenseweg (Wolvega-Noord), wordt nog steeds in de volksmond 'De Ooievaar' genoemd. Alles wat nog herinnert aan deze bruisende herberg is een oude zomerlinde, die terug te vinden is op foto's van vergane glorie (figuur 2). Het enige wat niet overeenkomt met de vindplaats van het plantmateriaal van *Rubus insularis* uit 1934 is dat 'De Ooievaar' zich in Oldeholtwolde bevindt. Zou Meijer dan de voorgaande jaren altijd zijn misleid door de verkeerde plaatsnaam op de vellen in Leiden?

De herontdekking

In oktober 2011, dus eigenlijk veel te laat in het seizoen om nog bramen te gaan verzamelen, besloot Dolstra toch de omgeving te gaan uitkammen, om zoveel mogelijk soorten te vinden en hopelijk ook die ene schitterende braam. Hij lette vooral op planten met grote afwijkingen ten opzichte van andere bramen, die overal in de omgeving voorkwamen. Hij had al snel enkele exemplaren in het vizier vlakbij de plaats waar in vroeger tijden de uitspanning 'De Ooievaar' stond. Deze weken in veel opzichten af van de 'reguliere' bramen, die overal stonden. Van deze planten werden, al was het laat in het seizoen, toch nog redelijk nette stengelbladen, bloemen en vruchten verzameld en gedocumenteerd. Er was echter één plant, die extra Dolstra's aandacht trok. Na vergelijking van het verzamelde plantmateriaal met verschillende foto's, met name van *Rubus insularis*, die op internet te vinden zijn, begon hij sterk te

Figuur 3. Herbariummateriaal *Rubus insularis* Oldeholtwolde 26-10-2011 (Foto: Teddy Dolstra, Dolstra Ecologisch Advies).

vermoeden dat hij daadwerkelijk na tachtig jaar deze schitterende braam had herontdekt. Uiteraard wilde Dolstra eerst het oordeel horen van Karst Meijer, die het materiaal dan ook spoedig onder ogen kreeg. Hij was na het bekijken van de verschillende kenmerken met stomheid geslagen. Geen enkele braamsoort in Nederland heeft de kenmerken, die deze braam vertoont. Maar wel alle kenmerken van deze braam behoren bij *Rubus insularis*! De plant werd vergeleken met bekend materiaal uit het 'Herbarium Friscum', het privéherbarium van Meijer. Onmiskenbaar! Alle kenmerken klopten, waarbij de zeer grote stekels in de bloeiwijzen wel het meest in het oog springen. Dolstra heeft ervoor gezorgd, dat Meijers zoektocht van ruim twee jaar om deze bijzondere braam te herontdekken, tot een succes is gebracht. Aan de voet van een zeer oude Schietwilg, *Salix alba*, vond deze schitterende *Rubus insularis* zijn bescherming om de afgelopen tijd onopvallend te kunnen groeien, bloeien en vrucht te zetten. En dat alles op slechts een steenworp afstand van waar vroeger de uitspanning 'De Ooievaar' stond! Ook op oude foto's is de vermoedelijke Schietwilg waarbij deze braam groeit terug te vinden, al is deze boom waarschijnlijk in het verleden wel een keer afgezet, waarna hij meerstammig weer is uitgelopen.

Herkenning

Rubus insularis valt op door zijn sterk gekromde tot 5-7 mm lange stekels in de bloeiwijze. Ook de bladloot heeft iets gekromde stekels van 7- 10 mm lang. De bladeren van de bladloot (de tak die het eerste

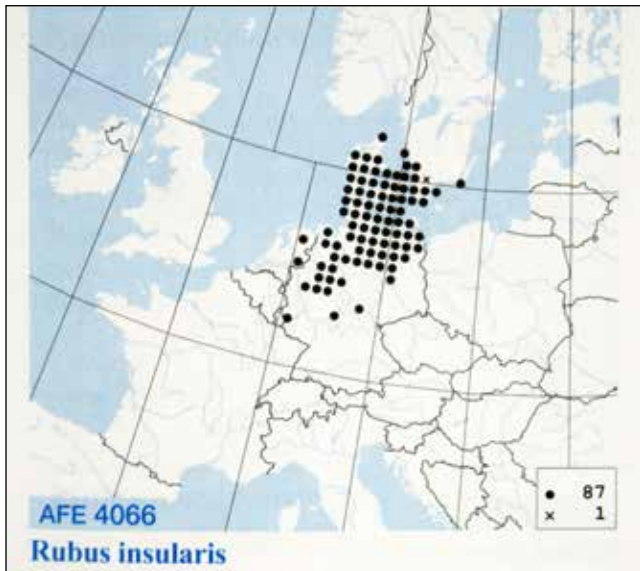
Figuur 4. Karst Meijer controleert de determinatie van *Rubus insularis* op locatie, 6 februari 2013 (Foto: Teddy Dolstra, Dolstra Ecologisch Advies).

jaar wordt gevormd; de bloemen zitten altijd aan de tweede jaartak) zijn fijn en gelijkmatig getand, omgekeerd eivormig met een uittredende spits. De bloemen zijn lichtroze tot rood van kleur. De vruchten van deze braam zijn groot en opvallend heerlijk van smaak. Deze soort is binnen Nederland alleen te verwarren met de ook in het gebied voorkomende soort *Rubus tubanticus* die in het verleden door Van de Beek is beschreven, maar deze soort heeft witte bloemen.

Verspreiding

Rubus insularis wordt in de literatuur vermeld als endemische soort voor Europa. Deze soort komt voor in een uitgestrekt gebied van Nederland via Duitsland en Denemarken tot Zuid-Zweden. Het zwaartepunt van de verspreiding bevindt zich hierbij in het noorden van Duitsland en Denemarken. In herbarium Friscum is divers materiaal te vinden, dat in dit verspreidingsgebied verzameld is. Binnen dit gebied kan de soort algemeen voorkomen. Aan de rand van het verspreidingsgebied komt de soort slechts met een enkel exemplaar voor, zoals bij Oldeholtwolde ook het geval is.

Op de verspreidingskaart is nog een tweede stip weergegeven binnen de landsgrenzen in de regio Achterhoek. Bij controle is echter gebleken dat dit een foutieve determinatie van *Rubus tubanticus* betreft. De dichtstbijzijnde groeiplaats van de soort ligt vanaf 'De Ooievaar' gezien achter Bremen. Dit is circa 165 km verwijderd van de standplaats in Oldeholtwolde! Dan kan men zich afvragen hoe die

Figuur 5. Bekende verspreiding *Rubus insularis* anno 2010 (Kurtto 2010).

plant in Oldeholtwolde komt, precies daar aan de voet van die wilg. Hier zijn verschillende theorieën op los te laten.

Het meest onwaarschijnlijke zou zijn dat de soort toevallig op een Duitse boomkwekerij van weleer in de kluit groeide van die Schietwilg. Immers: de Schietwilg was een eeuw geleden ook al een algemene soort in de Stellingwerven op de nattere gronden. Er zou ons inziens dus toen geen reden zijn geweest om wegbegeleidende beplanting van ver weg gelegen Duitse boomkwekerijen te importeren naar het buitengebied van Oldeholtwolde. Een veel logischer manier van verspreiding zijn vogels. *Rubus insularis* draagt per slot van rekening rijkelijk goed smakende vruchten. Dus waarom zou zij niet verspreid zijn door vogels? Wat de afstand betreft zou dit zeker mogelijk moeten zijn. Bewijs hiervoor is uiteraard zeer moeilijk te leveren.

Langs 's heren wegen

Misschien moeten we dan ook nog meer naar de geschiedenis van de Weerdijk kijken. De Weerdijk maakte in vroeger tijden onderdeel uit van een Heerweg. Heerweg of Heirweg is een oude benaming voor een belangrijke doorgaande weg. De Romeinse militairen hebben heel veel Heirwegen aangelegd tot aan Midden-Nederland. Deze wegen waren vaak een aaneenschakeling van onverharde paden en wegen. Toen in de Karolingische tijd (7e en 8e eeuw) de handel rond de Noordzee groeide, ontstonden ook meer en meer doorgaande routes in het noorden van Nederland. Deze Heirwegen verbonden de verschillende handelsnederzettingen in Noordwest-Europa met elkaar. Stavoren was destijds een zeer belangrijke Friese handelsnederzetting. Vanaf Stavoren liep een dergelijke weg naar de stad Groningen en van hieruit verder richting Duitsland. Een aftakking van deze weg liep vanuit Friesland over Steenwijk richting Coevorden en verder naar het Duitse Osnabrück (figuur 6). Beide routes komen

in het verspreidingsareaal van *Rubus insularis* uit. *Rubus insularis* heeft heerlijke zoete vruchten die mogelijk als 'snoepjes' mee werden genomen op reizen richting Noord-Nederland. Misschien hebben vermoeide reizigers in het verleden ergens bij de uitspanning bramen zitten eten, waarbij wat geknoeid of uitgespuugd is. Dit lijkt ons dan ook een mogelijke verklaring voor de vindplaats bij Oldeholtwolde.

Als we naar de mogelijkheden van verspreiding kijken, dan achten we de kans het grootst dat dit ooit onbedoeld door de mens heeft plaatsgevonden en dat we hier feitelijk met een exoot te maken hebben.

Toekomst

De toekomst voor *Rubus insularis* in Oldeholtwolde is onzeker. Er staat voor zover bekend maar één exemplaar van de soort en dan ook nog aan de voet van een boom, die ook niet het eeuwige leven heeft. Het is niet uitgesloten dat met het verdwijnen van deze 'beschermengel', de enige *Rubus insularis* die we hier nu weten te staan, ook zal verdwijnen. Hopelijk kunnen we in de toekomst meer exemplaren ontdekken rond de huidige vindplaats, maar gezien het intensieve beheer van wegbermen, watergangen

Figuur 6. Detail infopaneel Jabikspaad Friesland - Scheneweg te Wolvega, 15 mei 2013 (Foto: Teddy Dolstra, Dolstra Ecologisch Advies).

en bosschages, lijkt de kans hierop niet erg groot. Maar zeg nooit nooit zolang je geen nader onderzoek hebt gedaan! Wij zullen dus nog regelmatig de omgeving afspeuren op zoek naar 'speciale' bramen, waaronder de *Rubus insularis*.

Bronnen / Literatuur

Heimans, J., 1935. Verslagen en mededelingen der Nederlandsche Botanische Vereeniging, Nederlandsch Kruidkundig Archief. Deel 45, aflevering 2. Nederlandsche Botanische Vereeniging, Amsterdam.

Kurto, A., 2010. Atlas Florae Europaeae, Distribution of vascular plants in Europe, Rosaceae (Rubus), Helsinki.

Vries, G. de, 2007. Olde- & Nijeholtwolde tussen 1900 en 2005, een beeldverhaal van toen en nu, Stichting Behoud Streekhistorie.

Weber, H.E., 1985. Rubi Westfalici. Münster. Westfälisches Museum für Naturkunde.

Infopaneel 'Jabikspaad' op kruispunt Heirweg –
Scheneweg te Wolvega, Weststellingwerf.

Karst Meijer
Midden 131a
8351 HE Wapserveen
bmeyer01@home.nl

Teddy M. Dolstra
Weerdijk 13
8488 GN Nijeholtwolde
06 21686354
tdolstra@xs4all.nl

